

Dan-George Uza

Mâna lui Damaschin
Calendarul pe încheieturile degetelor

Editura ASTROMIX

Cluj-Napoca

2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

UZA, DAN-GEORGE

**Mâna lui Damaschin : calendarul pe încheieturile
degetelor / Dan-George Uza. - Cluj-Napoca : Astromix,
2021**

Conține bibliografie

ISBN 978-606-95123-4-0

52

2

Coperta I: Scara Paștilor cu slovele pascale așezate pe
încheieturile mâinii stângi.

Coperta IV: Aștrii cerești și Creatorul Universului. Frescă pe
Biserica Sf. Treime din Pitești.

Editura

ASTROMIX

www.astromix.ro tel. 0773382074

Copyright © 2021 Editura ASTROMIX

Toate drepturile rezervate. Este interzisă reproducerea totală
sau parțială a prezentului volum pe orice suport fără acordul
scris al editurii, cu excepția recenziilor sau a referințelor.

Imaginile și fotografiile aparțin autorului.

Corectură: Marlene Stein

CUPRINS

Prefață	7
Mâna lui Damaschin	19
1. Grafie originală chirilică.....	20
2. Transliterație în alfabetul latin	52
Calendarul pe încheieturile degetelor	75
1. Calendar și sărbători	76
1.1. <i>Religia și Calendarul</i>	76
1.2. <i>Stil nou vs. stil vechi</i>	83
1.3. <i>Sărbători noi vs. sărbători vechi</i>	88
2. Elementele computului pascal.....	99
2.1. <i>Crugul Soarelui</i>	99
2.2. <i>Mâna Anului</i>	104
2.3. <i>Epacta ortodoxă sau Mâna Lunilor</i>	108
2.4. <i>Luni și zile</i>	110
2.5. <i>Crugul Lunii</i>	116
2.6. <i>Temelia Lunii</i>	118
2.7. <i>Drumul Temelionului</i>	124

2.8. Nașterea și știrbirea Lunilor cerești	127
2.9. Fasca, Luna Plină pascală și Paștele Evreiesc.....	130
2.10. Scara Paștilor și slovele pascale	137
2.11. Sărbătorile liturgice de peste an	145
2.12. Glasurile, Stâlpii și Evangheliile Învierii	155
3. Unele considerații astronomice	160
3.1. Luna bisericească și Luna astronomică.....	160
3.2. Echinocțiul bisericesc și echinocțiul astronomic.....	164
3.3. O analiză a datei Paștilor catolice și ortodoxe	166
Anexe.....	173
1. Elementele calculului pascal și data Paștilor ortodoxe de la 1941 până la 2099.....	174
2. Bibliografie.....	190

La aniversarea a 500 de ani de la primul document scris cu litere chirilice în limba română: scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung (1521).

Icoana Maicii Domnului „cu trei mâini” (Trihirussa), pictată de talentata artistă ieșeană Antonela Corban pentru autor. Conform legendei, mâna în plus (de argint) a fost adăugată în partea de jos de către Ioan Damaschinul, drept mulțumire și recunoștință pentru vindecarea mâinii sale tăiate de Califul Damascului.

PREFAȚĂ

Cam pe la jumătatea secolului al VIII-lea d. Hr., în timpul împăratului Leon Isaurul, luptătorul împotriva sfintelor icoane, se afla la Damasc un tânăr cu numele Ioan, care era printre cei mai apropiați oameni ai voievodului. Acest tânăr se lupta mult apărând sfintele icoane nu numai prin viu grai, ci și prin scrisori. Din acest motiv, împăratul iconoclast Leon a uneltit astfel încât Califul Damascului să creadă că Ioan îl trădează. Drept urmare, Califul s-a aprins de mânie și, înlăturându-l din funcție pe Ioan, a poruncit să i se taie mâna dreaptă, iar mai apoi să fie spânzurată în piața din mijlocul cetății. Făcându-se apoi seară, ciungul a rugat pe voievod, prin intervenția unor cunoscuți, să-i dea mâna tăiată înapoi pentru a-și mai alina mâhnirea și durerea. Singur în odaia sa, Ioan se tânguia și se ruga neîncetat Maicii Domnului: *„Preacurată stăpână, tu știi că pe nedrept mi s-a tăiat mâna. Te rog, fie-ți milă de mine, întinde-ți dreapta ta și vindecă-mi dreapta mea, ca să o pot folosi pentru apărarea credinței!”* În acea noapte, Maica Domnului i-a apărut ca în vis zicând: *„Iată, mâna ta este sănătoasă! Să o folosești după cum ai făgăduit și să nu mai fii de acum întristat!”* Deșteptându-se, a doua zi, Ioan Damaschinul a văzut că mâna lui era sănătoasă ca și mai înainte, ba mai mult: a descoperit pe încheieturile mâinii sale o veche știință Dumnezeiască bazată pe ciclurile astrilor, slujind la deslușirea calendarului creștin bisericesc, pentru a calcula data Paștilor pe cât va fi lumea.

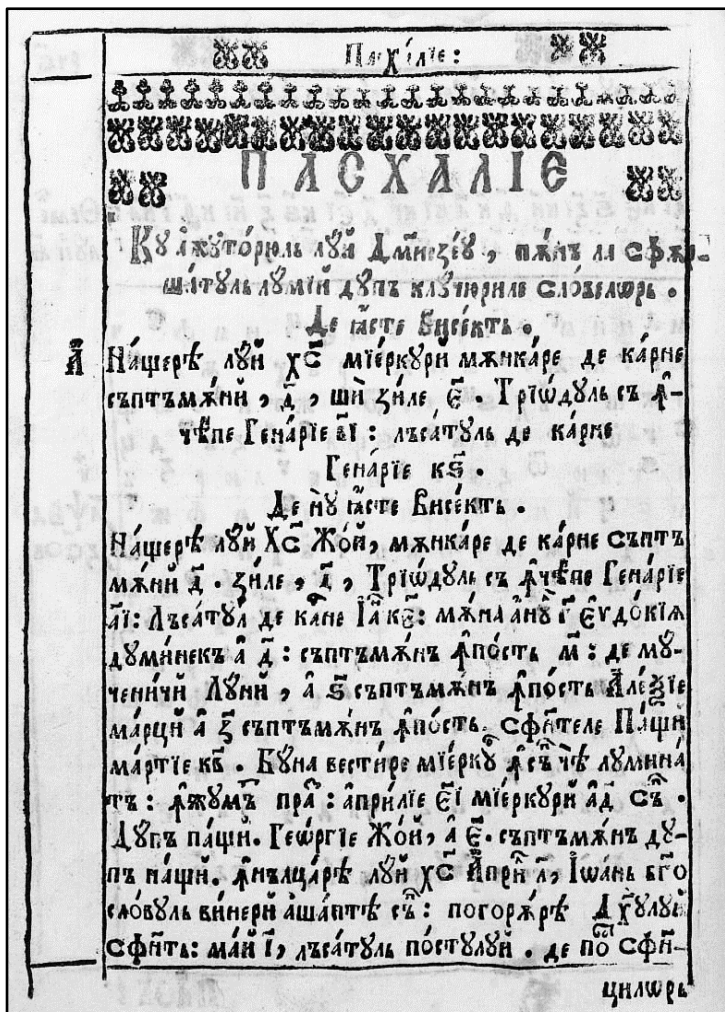
Deși frumoasă, relatarea de mai sus reprezintă, aproape sigur, o legendă. Neîndoielnic este, în schimb, faptul că Paștile¹ reprezintă cea mai mare sărbătoare a creștinătății și că, de aceea, pentru creștini este de cea mai mare importanță să fie serbate la timp potrivit.

În primii ani ai creștinătății, nu toți credincioșii sărbătoreau Paștile în aceeași zi. Greutățile de comunicare între comunitățile creștine au dus la dezvoltarea unor obiceiuri locale diferite. Pentru a le uniformiza, împăratul Constantin cel Mare (274-337 d. Hr) a convocat primul Conciliu Ecumenic de la Niceea în anul 325 d.Hr, unde Sfinții Părinți au hotărât o metodă de calcul a datei Învierii Domnului (*Pascaliala*), aplicabilă pentru întreaga biserică. Ei au așezat sărbătoarea Paștilor în prima Duminiică care urmează Lunii Pline de după echinocțiul de primăvară². Paștele urma a fi sărbătorit așadar atât în funcție de poziția Soarelui pe ecliptică³, cât și în funcție de fazele Lunii. Respectarea acestor condiții ridică însă o problemă serioasă deoarece ele se

¹ Forma primară, atestată de primele noastre texte, este *Paști*, dar în limba contemporană este acceptabilă și forma *Paște* (conform DOOM).

² Pe vremea lui Caesar și Sosigene, când a fost introdus calendarul iulian, echinocțiul de primăvară sau *vernal* cădea la 24 Martie. După 128 de ani a coborât cu o zi, la 23 Martie, apoi după alți 128 de ani la 22 Martie, iar în anul 325, pe vremea Sinodului de la Niceea, echinocțiul de primăvară ajunsese la 21 Martie. Astfel, soarta zilelor de Paști în Biserica de Răsărit a intrat în dependență cu data vechiului echinocțiu (21 Martie în calendarul iulian), socotită drept fixă în calendar, dar care în realitate se dovedește a fi schimbătoare. Urmarea a fost că stiliștii, adică cei care au rămas la calendarul iulian, serbează Paștile la distanță tot mai mare de echinocțiul astronomic de primăvară. Pe lângă migrarea echinocțiilor în calendar, s-a mai constatat că și fazele Lunii se deosebesc din ce în ce mai mult de fazele arătate în tabelele pascale.

³ Traseul descris de Soare în mișcarea lui anuală aparentă pe sfera cerească.

Orice Psaltire sau Ceaslov de odinioară avea, la sfârșit, o secțiune cu ajutorul căreia credincioșii găseau data Paștilor, a celor mai însemnate sărbători bisericești și a posturilor de peste an: Paschalia. În imagine: „Pashalie cu ajutoriul lui Dumnezeu, pînă la sfîrșitul lumii după cluciurile slovelor”, parte din „Psaltirea fericitului Proroc și Împărat David”, ediția a doua, Râmnic, 1764 (CRV340, П629993, detaliu).

Sursa: Biblioteca Metropolitană București.

raportau la două calendare foarte diferite: echinocțiul de primăvară se calcula după *calendarul iulian, bazat pe evoluția solară*, utilizat în întreg Imperiul Roman, în timp ce data Lunii Pline pascale era determinată după *calendarul evreiesc, bazat pe evoluția lunară*.

După primul Sinod Ecumenic, Patriarhia Alexandriei – Alexandria fiind vestită în antichitate pentru cunoștințele de astronomie – a fost însărcinată să calculeze data Paștilor pentru fiecare an și să anunțe această dată Bisericilor locale – aceasta fiind cunoscută drept *Pascalialia alexandrină*. Ea a rămas o normă dogmatică pentru multe biserici chiar și în ziua de azi.

Înainte de apariția unei înțelegeri adecvate a algebrei, singura cale de a afla data Paștilor era folosirea tabelelor din Pascalii. Ele erau pregătite cu multă migală în avans de către socotitorii experți în domeniu⁴. Cu ajutorul unor elemente cronologice precum *Crugul Soarelui*, *Crugul Lunii*, *Mâna Anului*, *Temelia Lunii* etc., compuștii au alcătuit o perioadă de 532 de ani în care Lunile Pline și data Paștilor se repetau întocmai în vechiul calendar iulian utilizat atunci.

De sărbătoarea Paștilor sunt legate însă mai multe sărbători anuale cu dată variabilă (inclusiv posturile)⁵. Au fost calculate astfel pentru cele 35 de posibilități de sărbătorire a Paștilor și a celorlalte sărbători mobile, 35 de tabele, fiecare dintre ele fiind notat cu câte una dintre literele sau mai bine

⁴ Problema datei Paștilor a constituit principala motivație a dezvoltării matematicii în Evul Mediu.

⁵ Vom aminti aici doar două mai importante: Ziua Înălțării, care este prăznuită la 40 de zile după Înviere, respectiv Rusaliele (Pogorârea Sfântului Duh, cunoscută și sub denumirea de Cincizecime), care are loc după alte zece zile, respectiv la 50 de zile de la Înviere.

zis *slovele* alfabetului chirilic, indicând șirul celor 35 de date pascale posibile. Fiecare an din acest ciclu de 35 purta slova lui aferentă. Dacă știai slova pascală, cunoșteai atunci și Pascalia aplicabilă întregului an și, prin urmare, restul sărbătorilor creștine.

Timp de patru sute și mai bine de ani, aproape tot ce s-a scris în limba română s-a scris cu alfabetul chirilic⁶, acesta luându-și numele de la călugărul Chiril (827-869 d. Hr), cel care împreună cu fratele său, Metodi (815-885 d. Hr.), a inventat un alfabet spre a putea traduce în limba slavă cărțile liturgice grecești, în vederea creștinării slavilor din Moravia. Dar alfabetul inventat de Chiril nu este cel numit, astăzi, chirilic. Alfabetul chirilic propriu-zis a fost inventat de unul din urmașii lui Chiril și s-a răspândit aproape peste tot unde se oficia liturgia în limba slavă. În limbajul popular, semnele alfabetului chirilic s-au numit *buchi*, de la numele celei de-a doua litere din alfabet: *buche*⁷. Ele urmează, în general, ordinea de inseriere a alfabetului grecesc, cu adăugarea unora de origine orientală și a celor specific slave.

În scrierea chirilică românească nu existau semne speciale pentru cifre, ci numerele erau exprimate prin unele slove care îndeplinesc astfel un dublu rol. Numerele de la 1-10 încep odată cu slovele alfabetului⁸. Numerele de la 11-19, formate prin compunere din zece și unitatea respectivă, urmează modalitatea însăși a limbajului. Se spune: un spre

⁶ Cel mai vechi text scris în limba română, cu litere chirilice, este scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung, din 1521.

⁷ De aici ne-au rămas cuvintele: *buche*, *bucherniță*[*abecedar*], *bucher*, *a bucheri*, *buchereală*, *a buchisi*, *buchiseală*.

⁸ De aceea se va vedea că Ieromonahul Antonie numără degetele mâinii cu slove, în loc de 1, 2, 3, 4, 5, astfel: A=degetul mare, V=arătătorul, G=degetul mijlociu, D=inelarul, E=degetul mic.

zece, doi spre zece, trei spre zece, patru spre zece, cinci spre zece și așa mai departe, până la nouă spre zece. Pentru acest motiv, echivalentul lor în slove-cifre chirilice se scrie potrivit pronunțării, adică în ordine inversă față de cifrele arabe⁹.

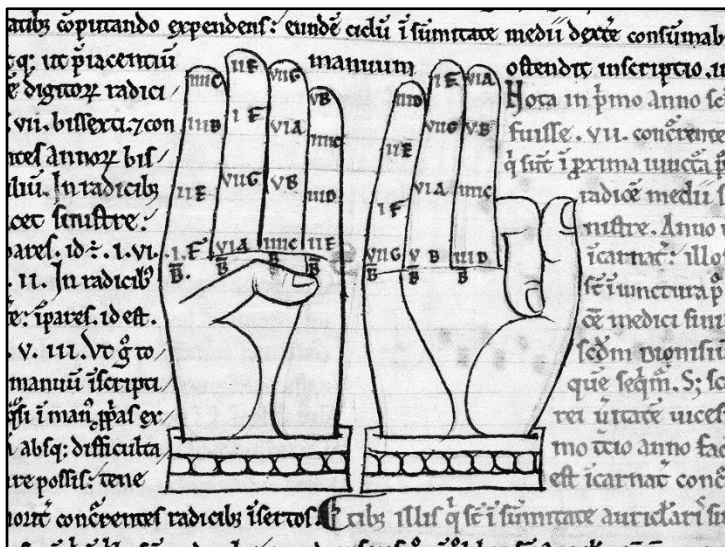
Calendarul nu putea însă exista înainte de inventarea numărării, iar numărarea pe degete are o istorie îndelungată, fiind folosită chiar și în zilele noastre. Baza conceptuală constă în a potrivi lucrurile de numărat cu degetele sau încheieturile de la mâini, cu alte cuvinte de a avea o serie de repere aranjate într-o ordine naturală sau convențională. Apoi, obiectele numărării pot fi rânduite astfel încât numărul de ordine din grămada numărată să fie alocat unui deget sau unei încheieturi corespunzătoare. Termenii care numesc obiectele ordonate devin abstracții, putând fi aplicați apoi la orice grup.

În Evul Mediu¹⁰ s-a dezvoltat un sistem extrem de elaborat de numărare pe degete însoțit de un limbaj gestual pentru a reprezenta numerele și a facilita anumite calcule.

Acest sistem de numărare pe degete este reprezentat grafic în unele manuscrise medievale și oferă o interesantă perspectivă asupra practicilor de predare și învățare a aritmeticii din acea perioadă.

⁹ Sistemul cifrelor arabe pătrunde din ce în ce mai mult în scrierea oficială, în timp ce sistemul slovelor-cifre chirilice își restrânge aria de răspândire și de întrebuințare și rămâne numai în scrierea bisericească, mai ales în cea mănăstirească, unde stăruie până aproape de mijlocul secolului al XIX-lea. Cam tot atunci, alfabetul latin devine alfabetul limbii române, în locul alfabetului chirilic.

¹⁰ Deși socotirea pe degete a fost menționată pentru prima oară în antichitate, nu s-au păstrat tratate antice pe această temă. Se crede că tehnica a fost transmisă mai departe în principal prin tradiția orală.

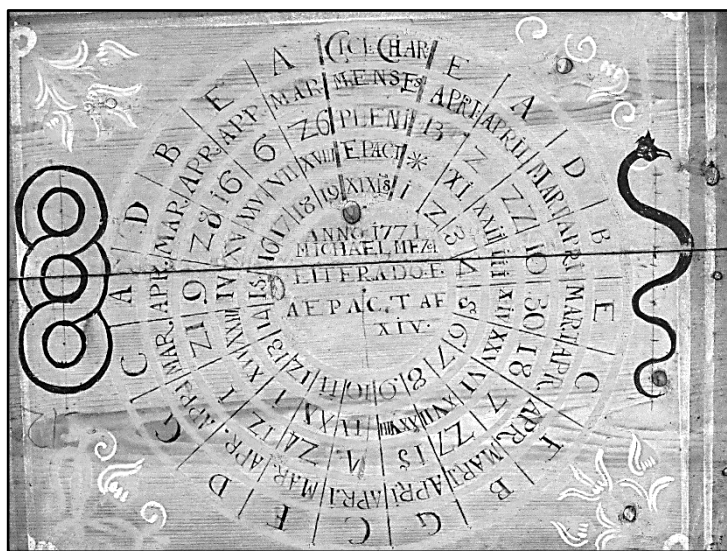
Degete marcate cu cifre într-un manuscris din sec. al XII-lea
(Egerton MS 3314, f. 73r, detaliu), pentru a calcula data Paștilor.

Sursa: British Library, domeniu public.

Una dintre cele mai semnificative figuri în dezvoltarea acestei tradiții în apus a fost Venerabilul Beda¹¹, călugărul care a prezentat pentru prima oară în scris tehnica socotirii pe degete în cartea sa „*De temporum ratione*” („*Despre socoteala timpului*”). Textul lui Beda, din care au supraviețuit numeroase manuscrise medievale, a facilitat răspândirea acestei metode „digitale” în Europa. Meșteșugul era aplicat inclusiv la calcule calendaristice. Fiecare articulație a degetelor era alocată unui an;

¹¹ Venerabilul Beda (n. 672 - d. 25 mai 735) a fost un călugăr benedictin englez, venerat ca sfânt. Cărturar cu vederi multilaterale, a fost unul dintre cei mai învățați oameni din Europa acelei epoci, având contribuții multiple în domeniul științei. Lui îi aparține o descriere completă a numărătorii pe degete. A scris despre calculul timpului, despre rezolvarea problemelor. A studiat legăturile dintre marea și mișcările Lunii, vânturi, solstiții, echinocții.

Beda a inclus vârfurile degetelor ca „articulații”, motiv pentru care degetul mare a fost împărțit în trei și fiecare deget în patru. Data Paștilor și a celorlalte sărbători liturgice mobile variază de la an la an, în funcție de ciclul Lunii. Astfel, mulți clerici și laici efectuau pe degete, mai precis pe încheieturile lor, *computul pascal* sau calculul pentru data Paștilor și pentru celelalte sărbători însemnate pentru trebuințele religioase, pe un număr infinit de ani înainte, după o metodă care nu necesita hârtie sau instrumente de scris.

O transpunere circulară ingenioasă a tabelor de calcul pascal pentru calendarul gregorian pe tavanul casetat al bisericii unitariene din Ocland (jud. Harghita).

În spațiul românesc, metoda ne-a fost transmisă sub numele de *regula Mâinii lui Damaschin*. Ea a fost explicată pentru prima oară în lucrarea de sine stătătoare „*Mîna lui Damaschin acum întii într-acest chip pe înțeles așăzată cu multe alte adaose rîndueli îmbogățită și tipărită pentru folosul*

de obște al Pravoslavnicilor de Besearica Răsărit-ului, Sibii, 1793” de vicarul Ioan Halmaghi. În prefața la această cârtică de 74 de pagini, Halmaghi lămurește foloasele regulii¹², arătând că ea a fost „izvodită cu mare meșteșug de pre osfințitul Kir Damaskin, Episcopul Râmnicului”.

Damaschin, Episcop al Buzăului (1703-1710) și apoi al Râmnicului și Noului Severin (1710-1726), a fost un bărbat învățat, care și-a câștigat mari merite prin munca sa pentru răspândirea limbii românești, traducând și tipărind în românește multe cărți bisericești, dar afirmația că el ar fi descoperit regula sistemului de computare care îi poartă numele este falsă, căci ea figurează – potrivit lui Nicolae Docan – și în Psaltirea lui Dosoftei, tipărită la 1680, adică cu mult înainte ca Damaschin să fi devenit o personalitate cunoscută. Este prin urmare foarte probabil că regula Măinii lui Damaschin ne-a parvenit din Rusia, fiind mai întâi

¹² „Înțelegînd despre mîna lui Damaschin cît folos în sine cuprinde în rîndul trebilor Bisericii noastre a Răsăritului, doriam în ce chip cerbul de izvoarele apelor, ca învățătura și înțelesul ei să-l apuc. Deci cu vreme, după ce cu dedinsul despre dînsa am cercat, îmi căzu la mînă niscari scrisori, care foarte pre scurt nici pre chiar descoperia acest meșteșug; pusei dar strădanie, mă slobozii cu ajutoriul lui Dumnezeu spre înțelesul ei, ispitii și cărțile sfintei Beserici, după oare ce osteneală, ajunsei meșteșugul mîinii lui Damaschin cu învățătura și cu înțelesul ei, și așa mai virtos mă încredințai despre folosul ei cel neprețuitu. Cu învățătura acestui meșteșug, ori acasă, ori pe drum, sau ori unde ai fi, de rost și fără carte, mai curînd doară și fără greșală de cît altul pre carte, despre rînduialele Bisericii noastre te poți îndrepta și încredința de unde vei ști că toată pashalia, ce să află prin ciasloave, prin psaltiri sau și prin alte cărți besericești, iaste alcătuită după mîna lui Damaschin, pentru care îndreptătorii pashalii și tipografii, de nuvor fi deprinși întru acest meșteșug, să pot sminti, și s-au și smintit unii întru așezare rînduialelor celor besericești de preste ani, fiind și ei întocma ca ceia lalți oameni cu slăbiciune firii omenești încungiurați...”

cunoscută în Moldova, și că Episcopul Damaschin, găsind-o în vreo psaltire rusească, n-a avut decât meritul de a o populariza în Țara Românească sau în cazul cel mai bun de a o fi completat.

Conform tradiției populare însă, originea acestui meșteșug calendaristic se pierde în negura vremii. De pildă, într-un loc se spune că:

„Atunci când Set, fiul lui Adam, primul om pe pământ, era de 40 de ani a fost răpit de Îngerul Domnului la înălțime și s-au învățat știința de multe taine Dumnezeiești. Au văzut așezarea făpturii, frumusețea cerului, alergarea Soarelui, mișcarea Lunii și a stelelor, tocmirea cereștilor semne care se numesc planete, iar după 40 de zile când s-au aflat iarăși pe pământ, au așezat anul în zile, în săptămâni, în luni, au învățat pe oameni știința înconjurării anului și numărarea zilelor, a săptămânilor și a anului. Aceste descoperiri referitoare la crugurile cerești s-au păstrat în taină cinci milenii de ani. A fost acest secret al pascaliei prin tradiție până la călugărul Cosma pustnicul, care prin iconomia lui Dumnezeu și ca să se poată cunoaște această știință a fost robit de turci care atunci stăpâneau țările creștine și răscumpărat de părinții copilului Ioan Damaschin și pus profesorul lui care ajungând în vârstă, din pizma diavolului pentru această învățătură, s-a ridicat până contra turcilor asupra lui și fiind judecat i-au tăiat mâna dreaptă și Maica Domnului cu darul său l-a vindecat și astfel în amintirea acestei minuni s-a schimbat numele acestei învățăături din a lui Set în Mâna lui Damaschin, în ultimul timp epuizată, dar păstrată

ca dar pentru noi de Sfinții Părinți care cu atâta trudă și chinuire a minților au aflat pe aceasta de-a-ntregul, apoi rușine va fi nouă în aceste timpuri de grea cumpănă și amenințare a tuturor ereticilor contra Bisericii a nu le învăța avându-le gata. Căci de vei fi robit, închis, luate cărțile de la tine, dus într-un loc străin de credință, cu ajutorul acestei cărți învățate pe de rost pe mână, îți vei putea ține credința ortodoxă de răsărit neschimbată.”

Totuși, metoda de a socoti data Paștilor pe încheieturile degetelor se dovedește a fi pe cât de ingenioasă pe atât de nepractică. Regulele sale trebuiau învățate pe dinafară (nu sunt ușor de ținut minte), iar dificultatea aplicării lor poate fi o explicație pentru căderea în desuetudine a metodei, de vreme ce chiar și la 1867 părintele Nikifor ne asigură că nu erau mulți care să o cunoască. Cu fiecare an în care apărea, la timp, calendarul, Mâna lui Damaschin își pierdea tot mai mult utilitatea.

Favoarea de care acest sistem s-a bucurat în trecut poate fi explicată numai prin împrejurarea că găsisse unele corelații neașteptate între calendar și mâna omului. Oamenii, de-a lungul veacurilor, nu se puteau mira îndeostul de minunatul meșteșug care stabilea o relație între sărbătorile creștine, calendar și mâna oricărui muritor.

Prin această carte ne propunem să aducem în atenția publicului modern vechiul procedeu de calcul calendaristic bazat pe încheieturile degetelor. În acest scop, reproducem pentru prima oară scrierea Ieromonahului Antonie, de la 1846, atât în grafie originală (alfabet chirilic românesc), cât și în variantă transliterată. Cum metoda este prezentată de ieromonah într-un stil destul de laconic, partea a doua a

lucrării noastre conține un studiu amplu, unde cititorul va găsi, pe lângă o introducere în chestiunea calendarului, toate explicațiile și exemplificările necesare folosirii regulii.

Cititorii vor avea în vedere că regula Mâinii lui Damaschin este aplicabilă doar calendarului iulian, cunoscut și sub denumirea de *stil vechi*, însă transpunerea datelor între cele două stiluri se poate face relativ ușor, adunând sau scăzând un număr de 13 zile.

Pe lângă tabelul cu elementele de comput pascal pentru perioada 1941-2099, la finalul cărții am inclus și o listă cu lucrările specialiștilor care au lăsat în urma lor diverse analize și recompuneri ale acestei reguli.

Autorul
1 Noiembrie 2021